

1

Vídeň: Hněv, nikoli zármutek

V CELÉ EVROPĚ TO BYL NÁDHERNÝ DEN, TYPICKÝ PRO to krásné léto. „V těch dnech a nocích,“ vzpomíná později romanopisec Stefan Zweig, „bylo nebe azurové, vzduch vlhý, ale ne dusivý, louky voňavé a vyhřáté“. V neděli 28. června odpoledne byl Zweig tak jako skoro všichni v Rakousku venku a užíval si dobrého počasí, když si v lázeňském městě Baden na lavičce četl Tolstého román. Těsně po druhé hodině odpoledne nedaleko jeviště, kde hrála kapela, umístili zprávu o smrti následníka trůnu. Když ji hudebníci spatřili, přestali hrát, což každému prozradilo, že se něco stalo. Brzy o tom věděli všichni ve městě.¹

Novina o vraždách v Sarajevu se rychle rozšířila po celé zemi. Z vládních činitelů se o ní jako první dozvěděl náčelník generálního štábu von Hötzendorf, který se s Františkem Ferdinandem rozloučil jen několik hodin před atentátem. Von Hötzendorf odjel v noci v půl

jedenácté ze Sarajeva do Chorvatska, kde měl dohlížet nad vojenským cvičením. Těsně po dvanácté, když projížděl Záhřebem, vešel do jeho kupé svobodný pán von Rhemen, generál kavalerie, a sdělil mu tu hroznou informaci. Při poslední zastávce, v Karlovcí, von Hötzen-dorf obdržel oficiální telegram, který ho zpravil o smrti následníka trůnu a jeho choti, s tím, že vrah byl „Bosňan srbské národnosti“. Von Hötzen-dorf se správně domníval, že nešlo o „čin jednoho fanatika“, nýbrž o „organizované spiknutí“. Zavraždění arcivévody bylo pro něj „vyhlášením války Rakousko-Uhersku“. Na tento čin podle něj bylo „možné odpovědět pouze válkou“. Okamžitě zaslal telegram císaři Františku Josefovi do jeho vily v Bad Ischlu, v němž se ptal, zda má přerušit plánované manévry v Chorvatsku a vrátit se do Vídně. Císař souhlasil. A tak již podruhé za sebou von Hötzen-dorf nastoupil do nočního vlaku, tentokrát směřujícího do Vídně.²

Von Hötzen-dorfova chladná a boječtivá reakce zcela odpovídala jeho povaze. Vychrtlý náčelník generálního štábu byl stejně paličatý jako František Ferdinand, jemuž vděčil za svou pozici. Zavražděný arcivévoda prosadil jeho jmenování do funkce náčelníka generálního štábu v roce 1906 a opětovné jmenování v roce 1912, poté co byl v listopadu 1911 odvolán. Arcivévoda dokázal překonat odpor císaře, kterému se nelíbily von Hötzen-dorfovy ambiciózní vojenské reformy. (Generálovi příliš nepomohlo ani to, že v listopadu 1911 navrhoval napadení Itálie, jež byla formálně spojencem a jež tehdy válčila s osmanskou říší). To, že von Hötzen-dorf chce zničit Srbsko, nebylo žádným tajemstvím. Tak jako Cato starší své řeči v římském senátu uzavíral frází „nicméně soudím, že Kartágo musí být zničeno“, tak von Hötzen-dorf už od první bosenské krize v letech 1908–1909 neustále přesvědčoval své kolegy, aby „vyřešili srbskou otázku jednou pro vždy“:

* Odhaduje se, že jen v roce 1913 navrhl útok na Srbsko pětadvacetkrát. Existuje populární teze, že jeho válečný postoj byl způsoben snahou zaimponovat své mladé milence Gině von Reininghaus, aby opustila svého manžela Hermanna, bohatého pivovarníka. Ačkoli nikdo neví, jaké motivy jsou v naší duši, toto je zřejmě přehnané.

Přestože díky německému postoji vůči Rusku Vídeň získala evropské uznání anexe Bosny a Hercegoviny, srbští nacionalisté se s tím nikdy nesmířili. Jak Narodna Odbrana, tak Černá ruka byly vytvořeny proto, aby zvrátily anexi. Ačkoli Srbové nedokázali svrhnout rakousko-uherskou vládu v Bosně, sklízeli úspěchy jinde. Srbsko takřka zdvojnásobilo svou velikost a počet obyvatel během balkánských válek v letech 1912–1913, kdy expandovalo na úkor Turecka a Bulharska. Prestiž Srbska vzrostla, zatímco ta rakouská kvůli neschopnosti zasáhnout v balkánských válkách klesala. Nebylo divu, že bosenští Srbové podporovali irredentu – a politický terorismus.³

Aby těchto provokací vůči Vídni nebylo málo, bylo zde ještě Rusko, spojenec Srbska, které se snažilo ukázat svou moc. V období vnitřní slabosti po pokořující porážce ve válce s Japonskem a následné revoluci v roce 1905 Rusko během první bosenské krize ustoupilo. O čtyři roky později jeho panslavistický velvyslanec v Bělehradě Nikolaj Hartwig v podstatě sám zorganizoval Balkánský svaz (Srbsko, Bulharsko, Řecko a Černá Hora), který v říjnu vyhlásil válku osmanské říši a tak zahájil první balkánskou válku. Jistě, Rusko samo nemobilizovalo a neudělalo to ani poté, co po zdrcující porážce Turecka Bulharsko vyvolalo druhou balkánskou válku, když v červnu 1913 kvůli sporům o kořist zaútočilo na své bývalé spojence (tento konflikt Bulharsko prohrálo, když se proti němu obrátilo i Rumunsko a Turecko). Tehdy však Rakousko-Uhersko jen přihlíželo, zatímco jeho srbský nepřítel vítězil, takže Rusko se nemuselo angažovat. Poté co Srbové pokořili osmanskou říši a i bez ruské pomoci zastrašili Rakousko-Uhersko tak, že neintervenovalo, obával se von Hötzenorf, že jeho země má čím dál tím méně času na vyřešení otázek spojených se slovanskými menšinami. To, že František Ferdinand von Hötzenorfovu politiku za balkánských válek neschvaloval, generála nijak nezchladilo – a stejně tak ho ke změně postoje nepřivedla ani arcivévodova smrt.

Von Hötzendorf neztrácel čas a začal plánovat pomstu. Buď, anebo, to byl jeho přístup.

Hrabě Leopold Berchtold, ministr zahraničí Rakousko-Uherska, byl zrovna na trhu v Buchlovicích, kde sídlil jeho rod, když se dozvěděl o atentátu. Spolu se svou manželkou Nandine byl přítelem Františka Ferdinanda a Žofie. Jen nedávno společně strávili víkend na arcivévodově zámku v Konopišti, kde právě rozkvetly zahrady. Von Berchtold, pohledný, elegantní a velmi bohatý šlechtic, kterého vídeňský dvůr nebral příliš vážně – když byl roku 1912 jmenován do funkce, byl císařovou třetí volbou –, neměl ani habsburský stoicismus svého přítele Františka Ferdinanda, ani von Hötzendorfovu nemilosrdnou koncentraci. Mělo se za to, že tento inteligentní a přemýšlivý muž dobrých mravů je nerozhodný.

Byl to právě on, kdo stál von Hötzendorfovi v cestě během balkánských válek, kdy se spojil s Františkem Ferdinandem a císařem proti válečné straně a přivedl rakousko-uherskou diplomacii k linii bezelstné, reaktivní pasivity, která neudělala nic proti srbské rozpínavosti. Pravda je, že přítelova smrt jím otřásla. Teprve když se vzpamatoval, odešel na nádraží a nasedl na vlak, kterým v neděli odpoledne přijel do Vídně.

Berchtold dorazil do města, které „zachvátil neuvěřitelný ruch“. Do jisté míry to bylo způsobeno tím, že vláda byla velmi skoupá ohledně informací o atentátu, takže kolovaly fámy. Někteří lidé si mysleli, že šlo o intriku německé nebo rakousko-uherské rozvědky, další za tím viděli svobodné zednáře a jiní syny zemřelého korunního prince Rudolfa, kteří chtěli pomstít smrt svého otce v roce 1889, protože ho prý zavraždil František Ferdinand, který v nástupnictví následoval po něm. Někteří podezírali Istvána Tiszu, uherského ministerského předsedu, který mohl Františka Ferdinanda považovat za hrozbu pro privilegované postavení Uher v monarchii (arcivévoda Tiszu nesnášel a byla to vzájemná averze). Další si byli jistí tím, že za atentátem stojí Srbsko, totiž (správně, jak se ukázalo)

velitel rozvědky Apis, který byl notoricky známým konspirátorem. František Ferdinand nebyl u dvora oblíben a obdobný postoj vůči němu měla i vídeňská lepší společnost. Jeho vražda nevyvolala ani tak zármutek jako spíš šok. Lidé se dohadovali, co mohlo být motivem atentátu, a stala se z toho salonní hra, která okořenila sváteční atmosféru tohoto prodlouženého víkendu – v pondělí 29. června byl svátek Petra a Pavla.

Hrabě Leopold Berchtold, ministr zahraničí Rakousko-Uherska, který se v červenci 1914 ocitl uprostřed diplomatického uragánu.

V Prátru po krátké přestávce opět začala hrát hudba a hrála po celou noc, jakoby na vzdor vrahům ze Sarajeva, až už to byl kdokoli.⁴

To sváteční veselí ve Vídni mělo zvláštní paralelu na Kosově poli v Srbsku, kde při nacionalistickém vytržení na Vidov Dan zpráva o atentátu, která tam dorazila v pět odpoledne, vyvolala

nadšení. Odehrávala se tam alegorie zavraždění sultána Murada I., která v posledních letech měla spíše protirakouské než protiturecké ostří. A nyní přišla informace, že skutečný rakouský „sultán“ byl zabit, a to zřejmě Srbem. Dav podle rakousko-uherského přídělence v Bělehradě rytíře von Storcka „jásal radostí“, když se dozvěděl o vraždě Františka Ferdinanda. „Čekali jsme na to tak dlouho,“ řekl jeden z účastníků. Jiný Srb prohlásil, že atentát byl „malou pomstou za anexi“ Bosny a Hercegoviny. (Von Storck za tímto výrokiem uvádí otázku: „A co tedy bude velkou pomstou?“) Přestože slavnost Vidov Danu oficiálně skončila v deset večer, von Storck informoval Berchtolda, že oslavy pokračovaly dlouho do noci.⁵

V Bad Ischlu, alpském letovisku jihozápadně od Vídně, kde císařové trávili léto, byla atmosféra strážlivější. V neděli večer přinesl Františku Josefovi zprávu o zavraždění následníka trůnu jeho pobočník hrabě Paar. Tak jako Berchtold byl císař zdrcen, ačkoli jeho myšlenky nebyly tak soucitné. Údajně hraběti řekl: „Strašné! Strašné! Je to vůle Boží.“ Ještě nevěděl o roli Srbska, a tak v atentátu viděl Boží trest za morganatický sňatek Františka Ferdinanda s Žofíí Chotkovou, který alespoň vyčistil habsburský rod. Císař chladně zakázal pohřbení arcivévodě a jeho ženy v habsburské hrobce v Kapucínské kapli ve Vídni.⁶

Na Ballhausplatze, v sídle ministerstva zahraničních věcí, byla nálada stejně vážná jako v Bad Ischlu, ačkoli méně strážlivá. Jak Berchtold poznamenal do svého deníku, během prvního zasedání jeho kabinetu „bylo možné vycítit konsternaci a pobouření, ale i jisté uvolnění“. Další zprávy ze Sarajeva byly znepokojující, ale osvětlily situaci: na Appelově nábřeží se pohybovalo více atentátníků a všichni zřejmě byli bosenští Srbové s temnými vazbami

* Podle jiné verze císař poznamenal, že „Všemohoucího nelze ošálit“, což byla narážka na to, že František Ferdinand svým morganatickým manželstvím urazil Boha. Podle odborníků je to ale na Františka Josefa příliš patetické. Nejpravděpodobnější větou bylo: „Je to vůle Boží.“

na tajné společnosti v Srbsku. Ačkoli nebylo jasné, zda je Srbsko *oficiálně* zapleteno do spiknutí, důkazy napovídaly tomu, že „nitky konspirace (...) se sbíhají do Bělehradu“, jak Berchtold pověděl německému velvyslanci Heinrichu von Tschirschkému. Tuto větu pak v následujících týdnech opakoval stále dokola. Von Tschirschky Berchtoldovým obavám rozuměl, ale jelikož neměl jasné pokyny z Berlína, radil k trpělivosti.⁷

Jenže Rakušané ho neposlechli. „Všichni mluvili o válce,“ vzpomíná Berchtold na pondělí po atentátu. Jako by válečná strana chtěla zabránit ministrovu váhání, navštěvovali Berchtolda po celý den činitelé, kteří se ho snažili přimět ke konfliktu se Srbskem. Toto mínění bylo takřka všeobecné. Ministerský předseda Předlitavska hrabě Karl von Stürgkh byl jednoznačně pro válku, tak jako rakousko-uherský ministr války generál Alexander von Krobatin a Leon von Biliński, rakousko-uherský ministr financí. Jelikož byl von Biliński též ministrem pro Bosnu a Hercegovinu, takže spolu s Potiorkem nesl odpovědnost za laxní bezpečnostní opatření v Sarajevu (později císař von Bilińskému odpustil), měl pro pomstu zvláštní motivaci. Sílicí válečná strana nemusela mít strach. Berchtold byl pobouřen.⁸

To se ukázalo během osudného setkání, ke kterému došlo v pondělí odpoledne. Tisza, uherský ministerský předseda, toho rána Františku Josefovi vyjádřil svou soustrast – aniž by tušil, pokud lze věřit jeho protestům, že vražda následníka trůnu může mít vliv na zahraniční politiku monarchie. To, že se chystá něco důležitého, se dozvěděl, teprve když přijel na Ballhausplatz, kde ke svému údivu našel obvykle pokojného Berchtolda rozrušeného. Není zaznamenáno, co při této schůzce bylo řečeno, ale na uherského ministerského předsedu učinila tato konverzace velký dojem, takže napsal protestní dopis Františku Josefovi, v němž si stěžoval, že ministr zahraničí chce „ze sarajevského incidentu udělat záminku pro vyrovnání účtů se Srbskem“.

Tisza byl významnou postavou, jejíž názor Berchtold nemohl ignorovat. Přísný a chladný Tisza byl oproti elegantnímu a šarmantnímu ministrovi zahraničí málomluvný. Ale za svými slovy si stál. Tak jako mnoho ambiciózních Uhrů jeho generace preferoval před Rakouskem Německo, jehož dynamiku konzervativní habsburská říše postrádala. Studoval v Berlíně a v Heidelbergu na začátku 80. let 19. století, na vrcholu slávy a prestiže Otto von Bismarcka, a obdivoval zakladatele německé říše natolik, že mu věnoval knihu. Striktní a poněkud nepřístupný kalvinista Tisza byl ve víře a temperamentu bližší střídmému pruskému protestantismu než katolickému Rakousku s jeho složitými obřady a majestátem. Ačkoli Uhry považoval za nejsilnější část říše, byl loajální vůči koruně a věřil, že německá výkonnost vynahradí slabost rakousko-uherské armády, když ustoupil nacionalistům, kteří chtěli maďarštinu jako druhý velicí jazyk v armádě po němčině.

Neměl Srby ani Srbsko v lásce, ale právě proto odmítal větší zásah do srbských záležitostí nebo na jižním Balkáně obecně. Jakákoli anexe by pouze podkopala privilegovanou pozici Maďarů v říši tím, že by se v jejich hranicích ocitli další Slované (Maďari tvořili jen těsnou většinu i v samotných Uhrách). Navíc Tisza věřil, že jeho povinností kalvinisty je pokud možno bránit válce. Konflikt se Srbskem, řekl v pondělí Berchtoldovi (nebo to aspoň tvrdil v protestní nótě císaři odeslané o dva dny později), „by byla osudová chyba“. „Nemáme dostatečné důvody,“ argumentoval Tisza, „proto, abychom učinili Srbsko odpovědným (za atentát) a vyprovokovali válku s ním.“ Kdyby Rakousko-Uhersko zaútočilo na Srbsko kvůli zavraždění arcivévodky, varoval, „jevili bychom se světu jako narušitelé míru a rozpoutali bychom velkou válku za mimořádně nevýhodných okolností“.⁹

V pondělí večer dorazil von Hötendorf na Ballhausplatz, aby si vyslechl Berchtolda, nevěděl však, že ministr zahraničí právě v rozhovoru s Tiszou zaujal proválečné stanovisko. Náčelník generálního

štábu už měl dost Berchtoldových vytáček a tentokrát chtěl rozhodný zásah. Vynechal obvyklé zdvořilosti a přímo navrhl, aby Rakousko-Uhersko provedlo mobilizaci vůči Srbsku, ve středu 1. července. Berchtold odpověděl zcela odlišným tónem než při rozhovoru s Tiszou, že „zřetelný důvod (pro mobilizaci) chybí“ a že „veřejné mínění musí být připraveno“. Aby byl vzbuzen nutný dojem, navrhl zaslání ostré nóty Bělehradu, v níž by Ballhausplatz požadoval, aby srbská vláda rozpustila „jisté společnosti“, jako byla Narodna Odbrana, jež byla serióznější odnoží tajné Černé ruky, o které Rakušané podle všeho nevěděli, a aby sesadila svého ministra vnitra. Von Hötzendorf tvrdil, že to k ničemu nepovede: Srbsko jen dosadí nového ministra a vše zůstane při starém. „Jediné, co přivede změnu, je síla,“ řekl náčelník generálního štábu. Berchtold souhlasil s tím, že přišel čas na jistý druh zúctování se Srbskem, ale upozornil von Hötzendorfa, že bude muset mluvit s císařem, než svolí k nějakému vojenskému zásahu. Von Hötzendorf opustil Ballhausplatz se třemi slovy, za něž by se nemusel stydět ani Cato. „Válka. Válka. Válka.“¹⁰

Přes tyto krvelačné poznámky byl generál přemýšlivý člověk, který bral v úvahu vzrůstající národnostní napětí, jež mohlo monarchii zničit. Císařská armáda (nebo Společná armáda, jak zněl oficiální název od vyrovnání s Uhrami v roce 1867) byla takřka dokonalým mikrokosmem mnohonárodnostní říše. Němci pochopitelně dominovali důstojnickému sboru, kde tvořili 76 % (oproti čtyřiařicetiprocentnímu podílu mezi obyvatelstvem), a němčina byla velicí řečí. Přesto zbytek důstojníků tvořila směsice národnostních skupin vedená Maďary (11 %), Čechy (5 %) a Chorvaty (lehce pod 5 %, což bylo mnohem víc než jejich podíl na populaci). Branci se museli naučit nejméně deset slov „velicí němčiny“ (Kommandosprache) a také německé názvy součástek pušky a další výstroje, zatímco od důstojníků se očekávalo, a byli k tomu silně pobízeni, že se naučí jazyk svých mužů (sám von Hötzendorf hovořil sedmi

jazyky). Většinou to fungovalo – a to lépe než například v parlamentu, který se podobal babylonské věži (Říšská rada ve Vídni byla v roce 1914 uzavřena a Uherský sněm v Budapešti fungoval jen proto, že Maďari do něj nepustili téměř žádné reprezentanty jiných národností jako Srby, Slováky a především Rumuny.)¹¹

Vyrovnaní s Uhrami bylo podle von Hötendorfa – stejně jako podle Františka Ferdinanda – hrubou politickou chybou, která umožnila Maďarům perzekvovat menšiny a která ostatní národnosti vedla k touze po obdobném postavení, v němž by také mohly utlačovat své nepřátele. Pasivita Rakouska během balkánských válek zanechala podle náčelníka generálního štábu „dojem neschopnosti“ a von Hötendorf věřil, že povzbudila iredentisty všech barev. Zavraždění následníka trůnu poskytlo monarchii poslední zkoušku její síly. Buď mohla bojovat za zachování jednoty říše, nebo mohla Srbům umožnit zmocnit se Bosny a Hercegoviny, což by signalizovalo rozklad soustátí do marasmu žárlivých národních států.¹²

Odpověď na tuto otázku závisela především na Berchtoldovi, který byl mužem středu. Von Hötendorf, jenž zastupoval Společnou armádu, byl pro válku, což podporoval i rakouský ministerský předseda a společní ministři financí a války. Tisza, který hovořil za Uhry, byl jednoznačně proti. Von Hötendorfovi připadalo, že Berchtold jako obvykle lavíruje, zatímco Tisza dosud nejistého ministra zahraničí považoval za stejně nebezpečného a válkychtivého jako von Hötendorfa.

Ve skutečnosti Berchtold nevěděl, co říct císaři na jejich schůzce v schönbrunnském zámku v úterý 30. června. Jakákoli akce mohla vést k záhubě, ale nejhorší ze všeho by bylo projevit slabost. Pokud by Rakousko-Uhersko ponechalo tuto teroristickou agresi bez odpovědi, řekl Berchtold císaři, „naši jižní a východní sousedé by si byli natolik jistí naší bezmocností, že by se pustili do destrukce (říše)“. Přesto ministr ujistil svého panovníka, že nebude jednat

ukvapeně – dokud nebude mít spolehlivé informace potvrzující srbskou roli v atentátu. Jakmile by padl verdikt, chtěl Berchtold připravit „jasný plán zásahu vůči Srbsku“. Císař souhlasil s tím, že by Berchtold měl vyčkat, ale jeho hlavní obavy se netýkaly samotného vyšetřování atentátu, nýbrž potřeby zachovat jednotu říše. Jakákoli Berchtoldova linie, tvrdil panovník, musí mít plnou podporu Tiszy, a tedy Uher.¹³

František Josef, kterému bylo třiaosmdesát, vládl Rakousku a pak Rakousko-Uhersku od roku 1848. V té době byla Svatá říše římská národa německého ještě v paměti lidí, a tak se habsburský císař mohl, a také to dělal, odvolávat na „vůli Boží sahající až k jeho předchůdci Karlu Velikému“. Císař vyžadoval od všech u dvora přísné dodržování „upjatých burgundských ceremonií“.

Císař František Josef I., panovník Rakousko-Uherska, hrdý pokračovatel habsburské tradice, jez „byla stará tisíc let“.

Hovořil všemi patnácti jazyky své říše (nebo, jak tvrdili vídeňští šprýmaři, v nich dokázal použít fráze) a navzdory šovinismu své doby kladl důraz na to, aby nepreferoval žádnou národnostní skupinu. V pozdních letech své vlády ztělesňoval prastarou říši jako živoucí symbol jejího majestátu a mravů, tvrdošijně odmítal modernizaci (s výjimkou rakousko-uherského vyrovnání, které neochotně akceptoval), a tak byl symbolem jejího stáří a křehkosti. Zrovna se zotavil z bronchitidy, která byla natolik vážná, že v dubnu František Ferdinand několik dnů „udržoval lokomotivu pod parou“, aby mohl odjet do Vídně, kdyby císař zemřel.* Mnozí se obávali, ještě před zavražděním jeho následníka, že po jeho smrti zahyne i říše, jelikož stárnoucí panovník je posledním pojítkem jejích národů.¹⁴

Přes svůj křehký zevnějšek však byl císař stále plný sil. Nebyl jenom ceremoniální postavou. Ačkoli byl při audiencích Berchtolda a Tiszzy opatrný a naléhal na oba muže, aby sledovali jednotnou politiku, císařovy názory na sarajevský atentát byly pravděpodobně bližší pohledu jeho ministra zahraničí, ačkoli nebyly tak proválečné jako von Hötendorfovy. V úterý 2. července, den poté, co císař obdržel Tiszovo písemné prohlášení proti válce se Srbskem, řekl německému velvyslanci von Tschirschkému, že „si není jistý, jak dlouho na Balkáně zůstane klid“, a že doufá v to, že německý panovník Vilém II. dokáže „pochopit nebezpečí, jež pro monarchii znamená Srbsko“. Za Srbskem bylo Rusko. František Josef věřil, že srbský ministerský předseda „neudělá nic bez konzultace s (Nikolajem) Hartwigem“, což byl ruský velvyslanec v Srbsku. Panovník řekl von Tschirschkému, že „skutečným šéfem v Bělehradě“ je Hartwig. František Josef byl „velmi znepokojen ruskou cvičnou mobilizací naplánovanou na podzim, právě v době, kdy přesunujeme naše jednotky“.¹⁵

* Císař se o tom nepochybně dozvěděl. Po Vídni kolovala fáma, že František Josef se tak překvapivě rychle vyléčil „nashvál kvůli svému synovci“.

Je příznačné, že habsburský panovník odhalil svůj postoj vůči Rusku nikoli Berchtoldovi, ale velvyslanci Německa, jediného skutečného spojence Rakousko-Uherska. Od Metternichových dob, kdy Vídeň byla osou „svaté aliance“ tří říší (Rakousko, Prusko, Rusko), která přísahala, že bude potlačovat iredentisticko-nacionalistická hnutí a udržovat status quo po napoleonských válkách, poklesl význam Rakouska tak, že nyní téměř nestálo za společenství. Od roztržky se Sankt Petěrburgem během krymské války v letech 1853–1856, kdy ministr zahraničí hrabě von Buol požadoval od Rusů, aby jejich vojska opustila podunajská knížectví, v době, kdy Rusko bylo ve válce s Británií, Francií, Piemontem a osmanskou říší, zůstala Vídeň v evropské politice opuštěná. Otto von Bismarck, architekt německého sjednocení pod vedením Pruska v roce 1871, se pokusil spojit navzájem podezřívavé Rakousko-Uhersko a Rusko ve své machiavellistické Lize tří císařů (1873–1879, 1881–1887), jejíž duch byl udržován v ještě machiavellističtější (a tajné) Zajišťovací smlouvě z roku 1887, ale toto nepřirozené společenství fungovalo, jen dokud Rusové nevytušili skutečný Bismarckův cíl, kterým bylo znemožnit Paříži a Sankt Petěrburgu spojit se proti Německu.

To se stalo hned po Bismarckově pádu v roce 1890 a vedlo to k uzavření dvoustranné francouzsko-ruské aliance proti Německu v roce 1894.

Jelikož Rakousko ztratilo svou strategickou roli kamufláže bismarckovské diplomacie, udržovalo Německo svou alianci s Rakousko-Uherskem hlavně z diplomatické netečnosti – a kvůli tomu, že obě říše po zhroucení Bismarckova systému měly společného nepřítele, totiž Rusko. Vídeň sice mohla teoreticky sázet na Itálii, což byl třetí člen Trojspolku uzavřeného s Rakousko-Uherskem a Německem v roce 1882, ale vazby k Římu byly slabší než ty vůči Berlínu. Itálie měla společného potenciálního nepřítele s Německem (Francií), ale ne s Rakousko-Uherskem, které s Francií nehraničilo. Navíc se vědělo, že Itálie se chce zmocnit rakouského

Terstu a jižního Tyrolska, takže ve skutečnosti žádným spojencem nebyla. Von Hötzendorf zašel příliš daleko, když v roce 1911 požadoval preventivní válku s Itálií, ale nikdo na Ballhausplatzu si nedělal o postoji Itálie při balkánské či celoevropské válce iluze. Tváří v tvář srbské hrozbě Rakušané věděli, že mezi nimi a naprostou izolací stojí jen Německo. Bez Němců nemohli udělat nic. V tomto ohledu se ve Vídni – a Budapešti – shodli všichni.

Prvního července, toho samého dne, kdy Tisza odevzdal své protiválečné memorandum císaři, von Hötzendorf opět navštívil Ballhausplatz, aby se ministra zahraničí zeptal na jeho mínění. Berchtold ho informoval o Tiszově houževnaté opozici vůči válce se Srbskem. Tisza byl přesvědčen, že Rusko by zasáhlo a že „Německo by nás nechalo samotné“. Von Hötzendorf musel přiznat, že pokud hlavní spojenec Rakousko-Uherska neposkytne soustátí podporu, „budeme mít svázané ruce“. Berchtold tyto jeho obavy sdílel a poznamenal, že Rumunsko, o jehož spojení Vídeň aktivně usilovala, pravděpodobně nepodpoří útok proti Srbsku, pokud nebude jasné, že válka má podporu Německa. Berchtold řekl náčelníkovi generálního štábu, že připravil prohlášení vyzývající Berlín k tomu, aby pomohl získat Bulharsko a Rumunsko do Trojspolku. To von Hötzendorfa zaujalo. Ke konci své návštěvy u Berchtolda prohlásil: „Hlavně se musíme Německa zeptat, zda nám pomůže proti Rusku nebo ne.“¹⁶

Je příznačné, že Berchtold pověděl von Hötzendorfovi, že osobně připravil prohlášení o balkánské politice, o němž se oba shodli, že je nutné ho odeslat do Berlína. Ve skutečnosti bylo původní memorandum nastiňující novou rakousko-německou „mírovou iniciativu“ zaměřenou na získání Bulharska, Rumunska a osmanské říše do Trojspolku, aby byla odstráena ruská agrese na Balkáně, vypracováno na základě Tiszových pokynů v březnu. Nejnovější verze byla sepsána 24. června, čtyři dny před sarajevským atentátem. Kdyby ministr zahraničí řekl von Hötzendorfovi, že prohlášení pro

Berlín reprezentuje Tiszovo pseudopacifistické uvažování, náčelník generálního štábu by s tím tak nadšeně nesouhlasil. Berchtold to však důkladně promyslel, protože Tiszova mírová iniciativa mu nabídla cestu ven z dosavadního patu. Naoko mělo Tiszovo prohlášení za cíl vypořádání se s balkánskou otázkou, ale ve skutečnosti šlo o posílení aliance s Německem. Tisza tvrdil, že záměrem Rakouska musí být zatažení Berlína do balkánských problémů a jejich společné řešení. Tisza ve své březnové iniciativě konstatoval: „Nelze hovořit o úspěchu, dokud nebudeme mít ujištění, že nás Německo chápe, respektuje a podporuje. Německo musí pochopit, že Balkán má rozhodující význam nejen pro nás, ale i pro německou říši.“ Ve stejném duchu Tisza ve svém dokumentu z 1. července adresovaném císaři naléhal na Františka Josefa, aby při arcivévodě pohřbu promluvil s Vilémem II. a využil „nedávných hrozných událostí“ k tomu, aby ho získal pro „naprostou podporu (rakouské) politiky na Balkáně“. Von Hötzendorf chtěl využít atentátu jako záminky pro vypořádání se se Srbskem, zatímco Tisza hodlal s jeho pomocí docílit sladění německé a rakousko-uherské politiky na Balkáně, aby tím předešel další ničivé válce, kterou podle jeho názoru Němci nechtěli.

Berchtold hodlal Němce oslovit Tiszovou mírovou iniciativou, ale s úmyslem získat je pro podporu von Hötzendorfovy válečné politiky.¹⁷

Pohřeb Františka Ferdinanda naplánovaný na pátek 3. července měl, jak navrhol Tisza, poskytnout ideální příležitost pro jednání s Němci. Na rozdíl od svého rakousko-uherského protějšku se císař Vilém II. s Františkem Ferdinandem a Žofíí přátelil. V červnu, těsně před atentátem, je navštívil při prodlouženém víkendu na jejich zámku Konopiště. Bylo o něm známo, že je impulsivní. Vražda jeho blízkého přítele ho nepochybně rozzuřila. Pokud by Rakusané tento hněv navedli správným směrem – proti Srbsku –, bylo by možné Německo získat.

Jenže to se nestalo. Ráno ve čtvrtek 2. července, zatímco ostatky arcivévodů a jeho manželky putovaly z Terstu do Vídně, bylo oznámeno, že císař Vilém II. se pohřbu nezúčastní. Bolesti v zádech mu znemožnily odcestovat. Tisza tak neměl možnost seznámit německého panovníka se svou balkánskou iniciativou a Berchtold ani von Hötzenendorf nemohli využít Vilémova hněvu k tomu, aby ho získali pro válku se Srbskem. Ve skutečnosti na pohřeb nepřišel žádný státník. Berchtold tvrdil, že nebyli pozváni, aby byl stárnoucí František Josef ušetřen únavy ze zdlouhavého obřadu. Namísto toho měla v zahraničí rakousko-uherská velvyslanectví konat tryzny. Jak všichni věděli, císař měl vůči následníkovi chladný vztah a přes silné protesty mezi příbuznými neumožnil pohřeb v Kapucínské kapli. Zajímavější vysvětlení přinesli lidé z Ballhausplatzu: Berchtold nechtěl, aby zahraniční státníci měli přístup k císaři, z obav, že by mohli snížit vliv válečné strany.¹⁸

Prostý obřad velmi kontrastuje s velkolepým pohřbem anglického krále Edwarda VII. v květnu 1910, který tak výstižně zvěčnila Barbara Tuchmanová v knize *The Guns of August*. Tehdy Londýn viděl devět králů ve skvostných hávech, kteří projížděli „branami zámku s chocholy na přilbách, zlatými epoletami, červenými šerpami a drahokamy, jež se blýskaly na slunci“, za nimi „pět následníků trůnu, čtyřicet dalších příslušníků panovnických rodů, sedm královen“ a „množství velvyslanců z republik“.¹⁹ Smrt Františka Ferdinanda naopak ve Vídni nevzbudila téměř žádný zármutek. Císař dokonce odmítl přivítat smuteční vlak z Terstu a nenavštívil ani smuteční obřad. Těch několik členů habsburské dynastie, kteří měli tu odvahu a přišli tam, mělo na zhlédnutí těl pouhých patnáct minut. Děti Františka Ferdinanda nemohly udělat ani to (ačkoli jim bylo dovoleno zaslat květiny). Arcivévodova rakev alespoň byla vyzdobena insigniemi následníka trůnu: měl arcivévodskou korunu, generálskou přilbu s chocholem, svůj ceremoniální meč a řády včetně řádu zlatého rouna. Žofíina rakev byla menší

než arcivévodova a byla také o třicet centimetrů níž. Byla prostá až na pár bílých rukavic a černý vějíř, což symbolizovalo její někdejší postavení dvorní dámy. Těla byla pohřbena v kapli v zámku v Arstettenu – „provinční díře“ daleko od Vídně, kterou František Ferdinand vybudoval pro případ, že by jim byl odepřen pohřeb v rodové hrobce. Byl to habsburský ekvivalent hrobu neznámého vojína.²⁰

Nepřístupný a samotářský arcivévoda nebyl nikdy tak populární jako společenský a šarmantní Edward VII. a Rakousko-Uhersko nebylo ani zdaleka tak mocné jako Anglie, která vládla impériu, jež se rozléhalo na mnoha kontinentech. Přesto kontrast mezi oběma ceremoniemi napovídá tomu, že během těch čtyř let něco zmizelo. V roce 1910 to bylo cosi jako babí léto staré Evropy. Byl to rok bez mezinárodního napětí, na rozdíl od první bosenské krize v letech 1908–1909, marocké krize v roce 1911 a italsko-turecké a balkánských válek, které následovaly. Tehdy ještě Rakousko-Uhersko nebylo poníženo, Srbsko nerozšířilo své území a osmanská říše dosud neobdržela sérii takřka smrtících úderů ze strany Itálie a Balkánského svazu. Monarchický princip byl v roce 1910 zatím při síle: bez ohledu na nacionalistický tisk byli vládcové jednotlivých zemí navzájem spjati příbuzenskými svazky a existovala mezi nimi solidarita a důvěra, jež pomáhala pacifikovat krize, dřív než zašly příliš daleko.

Pokud by toto existovalo ještě v roce 1914, projevil by se soucit světa vůči zavražděnému arcivévodovi, jehož brutální vražda byla hozenou rukavicí i pro ostatní vládcy (bez ohledu na chlad rakouského císaře). Namísto toho ani Vilém II., arcivévodův nejlepší a jediný přítel mezi evropskými monarchy, nepřijel do Vídně na pohřeb. Jeho neúčast měla svůj dobrý – a příznačný – důvod. Nešlo o bolesti zad. „Vzhledem k varováním, která jsem obdržel ze Sarajeva,“ informoval německý kancléř Theobald von Bethmann Hollweg Františka Josefa v tajném telegramu, který císař obdržel prostřednictvím Ballhausplatzu, „z nichž první bylo odesláno

v dubnu, jsem byl povinen požádat Jeho Veličenstvo, aby zrušilo svou cestu do Vídně.“ Kancléř k tomu dodal, že atentáty jako ten v Sarajevu „jak známo povzbuzují zločinné elementy“.²¹

To bylo vůči Vídni velmi tvrdé. Němci svým spojencům natolik nedůvěřovali, že se domnívali, že Rakušané nedokážou zajistit bezpečnost ani při státním pohřbu ve svém hlavním městě. Na jedné straně mohla zmínka o terorismu v Bosně jako důvodu pro zrušení císařovy návštěvy povzbudit válečnou stranu, na straně druhé se von Bethmann Hollweg pečlivě vyhnul jakékoli zmínce o Srbech či Srbsku jako organizátoru sarajevského krveprolití. Ani sami Rakušané Bělehrad se zločinem ještě nespojili. Německý kancléř tak jako Tisza, František Josef a Berchtold potřeboval důkaz.

Odradem strategické impotence Rakousko-Uherska v roce 1914 je fakt, že jeho státníci nedokázali reagovat na Sarajevo, aniž by se nejprve zeptali Němců. Jistě, tento pat byl také výsledkem domácí politické dynamiky, vlivu uherského ministerského předsedy, který měl možnost svým vetem reprezentovat jednu polovinu říše. Bylo nemožné oddělit zahraniční a domácí politiku v říši, kde žilo patnáct národností. Tiszův „pacifistický“ pohled na balkánskou politiku byl úzce spjat s jeho cílem udržet hegemonii Maďarů nad ostatními národnostmi v Uhrách, tak jako se von Hötzendorf a Berchtold snažili rozdrtit Srbsko, aby oslabili národní iredentismy v říši, počínaje nesnesitelnými nároky Maďarů, jako byl Tisza. Zájmy Uher, Rakušany dominovaného ministerstva zahraničí a Společné armády se zdály být neslučitelné – pokud by jednotlivé aktéry nespojil někdo zvenčí. Tímto podivuhodným způsobem se Německo stalo arbitrem nejen rakousko-uherské zahraniční politiky, ale i jejího ústavního dilematu. Pokud by von Berchtoldovo a von Hötzendorfovo podezření ohledně srbské role v atentátu bylo potvrzeno, mohl by Ballhausplatz položit otázku, kterou všichni měli na jazyku: Co na to řeknou Němci? Berchtold teď mohl jen čekat.